

ՀՏԴ 809.198.1

Հայոց լեզու

Շուշանիկ ՄԱՂՅԱՆ

ԱրՊՀ, Բ.Գ.Թ., դոցենտ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

Ա. ԱՐԱՀԱՄՅԱՆԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

(Աշոտ Աբրահամյան-100)

Հոդվածում «Գրաբարի ձեռնարկ», «Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը» աշխատությունների մի շարք հարցերի քննությամբ վեր է հանվել անվանի լեզվաբան Ա. Աբրահամյանի անուրանալի ներդրումը պատմական հայերենագիտության բնագավառում:

Լեզվական այս կամ այն երևույթի գոյությունն ավելի վաղ շրջաններին վերագրելը հատուկ է Ա. Աբրահամյանի պատմական լեզվամտածողությանը: Նա հայերենագիտության մեջ առաջինն է, ով անկատար դերբայի պատմական ձևերի (-ու, -իս վերջավորություններով), -ու-ով ապառնի դերբայի նախաձևերի օրինակներ է տվել Մդ. մատենագրությունից: Անվանի լեզվաբանը դերբայների բարբառային դրսևորումների հմուտ քննությամբ վեր է հանել մեր լեզվի քերականական տեխնիկայի հարստությունը՝ ստեղծելով քերականական իմաստների պատմական զարգացման յուրօրինակ համակարգ:

Բանալի բառեր՝ անկատար դերբայ, անորոշ դերբայ, ապառնի դերբայ, բարբառ, զրաբար, նախաձև, ներգոյական հոլով, պատմական բարբառագիտություն, պատմական հայերենագիտություն, պատմական հնչյունաբանություն, պատմական ձևաբանություն, պատմական շարահյուսություն:

Ш. Сагиян

ВКЛАД А. АБРААМЯНА В АРМЯНСКУЮ ИСТОРИЧЕСКУЮ ЛИНГВИСТИКУ

В статье рассматривается значительный вклад языковеда А. Абраамяна в историческое изучение армянского языка, в частности в историческую морфологию и фонетику. В данной статье рассматриваются "Пособие по грабару" и "Причастные формы армянского языка и их морфологическое значение", в которых содержатся основные научные взгляды А. Абраамяна.

"Пособие по грабару" содержит необходимую основу для дополнения исторического описания грабара / старого

литературного армянского. "Причастные формы армянского языка и их морфологическое значение" является первым историческим описанием причастий, которое также свидетельствует о необходимости соответствующих диалектических фактов при диахроническом изучении языка.

Ключевые слова: арменистика, грабар, диалект, инфинитив, историческая диалектология, историческая морфология, исторический синтаксис, историческая фонетика, предложный падеж, причастие будущего времени, причастие несовершенного вида.

S. Saghyan

A. ABRAHAMYAN'S CONTRIBUTION TO ARMENIAN HISTORICAL LINGUISTICS

The article considers the significant contribution of the eminent linguist A. Abrahamyan in Historical Linguistics, in particular in Historical Morphology and Historical Phonetics of Armenian. This article analyzes A. Abrahamyan's "Manual on Old Armenian", "Armenian Verbals and their morphological meaning", which cover some of the A. Abrahamyan's findings. Manual on "Old Armenian" provides reliable basis for deeper insight into Old Armenian. "Armenian Verbals and their morphological meaning" is the first diachronical outline of Armenian verbals and proves that diachronic development should be viewed on the basis of relevant dialectal facts.

Keywords: Armenian Historical Linguistics, dialect, infinitive, future participle, Historical Dialektologie, Historical Morphology, Historical Phonetics, Historical Syntax, locative, Old Armenian, verbal.

Ա. Աբրահամյանը պատմական հայերենագիտության հարցերով զբաղվում էր 1940-ականների վերջից, երբ նշված գիտակարգն իր կայացման հարյուրամյա ժամանակահատվածում ասպարեզ էր բերել երախտավորների, որոնց լեզվաբանական-հայերենագիտական մտքի նվաճումներն ամփոփվել են Հր. Աճառյանի կողմից: Ինչպես մնացած գիտությունները, լեզվաբանությունը ևս անընդհատական զարգացումների մեջ էր՝ նոր մեթոդների կիրառման կամ հենքի կատարելագործման, լեզվական փաստերի վերաիմաստավորման ու նոր աղբյուրների օգտագործման առումով: Աստիճանաբար առանձնանում էին լեզվի պատմական քննության նպատակային կարգերը՝ գրական լեզվի պատմությունը, գրավոր լեզվի պատմությունը, լեզվի ընդհանրական պատմությունը (լեզվի դրսևորման բոլոր ձևերի պատմությունը): Գոյակցում էին հայոց լեզվի պատմությունը և պատմական քերականությունը: Մեծ մասով տարրորոշվել էր առաջինի համակարգը, որտեղ ավանդույթի ուժով գերակայում էր դասական գրաբարի քննությունը: Վերջինիս հեղինակությունը մինչև խորհրդային հայերենագիտության մեջ հասել էր գագաթնակետին: Այնպես որ խորհրդային տարիներին՝ մինչև 1960-ականները, լեզվի պատմաբանները

հիմնականում զբաղվում էին գրաբարի բուհական ուսուցման հարցերով¹: Լույս էին տեսնում քերականություններ՝ Մ. Աբեղյանի, Հ. Աճառյանի, Վ. Առաքելյանի, Էդ. Աղայանի, Ս. Ղազարյանի, Պ. Շարափսանյանի և այլոց հեղինակությամբ: Դրանք նաև ուղղված էին այս կամ այն երևույթի ավելի ռացիոնալ համակարգմանը, նոր մեկնաբանմանը, գիտական իմաստավորմանը: Նախնականներից է Ա. Աբրահամյանի գրաբարի ձեռնարկը²: Այն Էդ. Աղայանի որակումով արժանի է դասվելու Չալըխյան-Այտընյանի քերականությունների կողքին³:

Խորհրդային տարիներին գրաբարի ձեռնարկները նյութի ընդգրկման և մեթոդաբանության առումով լրացնում էին միմյանց: Ա. Աբրահամյանի աշխատությունն այս համակարգում միտում էր դասական գրաբարի ձևաբանության լավագույն մատչելի ձեռնարկը դառնալու և այդպիսին էլ կա ցայսօր⁴:

Լեզվաբանը պատմական երևույթները քննել է ստատիկ հայեցակետով՝ ելնելով նորմատիվ քերականության պահանջներից: Սակայն էությամբ հայոց լեզվի պատմաբան լինելով՝ նա չէր կարող անտեսել լեզվի զարգացումը թեկուզ նման կարգի ուսումնասիրության մեջ: Սրան հավելվում է այն, որ գրաբարն արդեն ենթարկվել էր որոշակի դասակարգումների կամ հայեցակետային ուսումնասիրությունների, օրինակ՝ Ա. Այտընյանի կողմից մատենագրական լեզվում շեղումների քննությունը, Ա. Բագրատունու կողմից գրաբարի պատմական ուսումնասիրությունը, Հ. Աճառյանի կողմից պատմագործառական՝ մեսրոպյան (գրերի գյուտ-460թ.) և ետմեսրոպյան(460թ.-11-րդ դ.) շրջանների առանձնացումը⁵:

Ա. Աբրահամյանը հընթացս զբաղվում էր պատմական հնչյունաբանության հարցերով՝ հիմք ընդունելով ժամանակի վիմագրագիտության արդյունքները: Նա ներկայացրել է բառավերջյան յ-ի անկման վաղ օրինակներ VI դարից⁶, առ երկբարբառի մենաբարբառացման վաղ դրսևորումները⁷: Նման ուսումնասիրությունները զգալի ներդրում էին ոչ միայն պատմական հնչյունաբանության, այլև հին հայերենի նկատմամբ լեզվի փոփոխականության դրույթի հնարավորին կիրառման բնագավառում:

¹ Հայերենագիտությունը 60 տարում, Եր., 1981, էջ 96:

² Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1952 (վերահրատ. 1958, 1964, 1976):

³ Աղայան Էդ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1962, էջ 376:

⁴ Ժամանակակից ձեռնարկները մի մասով պահպանում են աբրահամյանական սխեման. նկատելի է ձևաբանական նյութի գերակայությունը մյուսների համեմատ:

⁵ Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, հ. II, էջ 76:

⁶ «Փաստեր հայերենի պատմական հնչյունափոխության», ՀՄՄՀ ԳԱ Տեղեկագիր, 1957, N4, էջ 80:

⁷ Ն.տ., էջ 75:

Լեզվաբանը ձեռնարկում ներկայացրել է արտասանական բազայում երբեմն *ջ- /շ-*, 9-րդ դարից *ռ- /լ-* անցումները, բառավերջյան *յ-ի* օրինաչափ անկման, *ռ-ի* և *ա-ի* շեշտափոխական եզակի դրսևորումները, *է- / ի / է* հնչյունափոխական զուգահեռները, հոլովական, լծորդական, բայականական տարբերակները, տարածված այս կամ այն երևույթի դիմաց մատենագրական եզակի դրսևորումները, որոնք, թեկուզ մեծ մասով ծանոթագրությունների տեսքով, գրաբարի հնչյունական, քերականական զուգաձևությունների պատշաճ համակարգ են ներկայացնում, որը ևս հիմնարար նյութ է հին հայերենի գիտական համակողմանի, ոչ հատվածային ուսումնասիրությունների համար: «Լեզվի պատմությունը պետք է քննության ենթարկի ոչ միայն լեզվական համակարգն իր բոլոր մակարդակներով հանդերձ, այլև լեզվի տարածական, հասարակական, գործառական տարբերակների ամբողջությունը և ժամանակի ընթացքում նրանց կրած փոփոխությունները»¹ : Ներկայացվածը, որն այսօր լեզվի պատմության արդիական խնդիրներից է, իրագործելի է նման քննությունների շնորհիվ: Գ. Զահուկյանը հին հայերենի հուշարձաններում պահպանված տարբերակների ուսումնասիրությունը կարևոր է համարել հնագույն հայերենի վիճակի մասին գաղափար տալու համար²: Լեզվաբանի կողմից հենց նշված ենթաշրջանի համար *տարածական, հասարակական-գործառական, ռճական* տարբերակների ընդունումը գաղափար է տալիս այն լուրջ հայտի մասին, որ արդի շրջանում ներկայացված է *հայոց լեզվի պատմություն* գիտակարգին:

Գրաբարի ձեռնարկում հնչյունաբանությունն ընդհանուր առմամբ ներկայացված է պարզ կառուցվածքով: *Պատմական հնչյունափոխություն* հասկացությունը ծառայեցվել է հետագա դարերի արտասանական փոփոխություններն արտացոլող կանոններին, որոնցում նկատելի է մեթոդական նպատակադրումը՝ գրաբարյան բնագրերի ընթերցման առումով: Ա. Աբրահամյանն աշխատել է հնարավորին չափով խուսափել հնդեվրոպական զուգադրումներից, որոնք էլ գիտականորեն պատմական հնչյունափոխության գործնական հիմքն են հին հայերենի համար: Այսպիսի մատչելիությունը ևս ապահովել է նշված ձեռնարկի դասագրքային որակը:

Ա. Աբրահամյանն ընդունել է հինգ պարզ ձայնավորի գոյությունը գրաբարի հնչյունական համակարգում: Այս տեսակետից լեզվաբանը սկզբունքորեն առանձնացնում է *ռ-ն* և այն հարաբերականորեն դասում երկբարբառների շարքին՝ ի տարբերություն որոշ ուսումնասիրությունների, որոնցում այդ առանձնացումը հստակ չէ:

¹ **Հովսեփյան Լ.**, «Հայոց լեզվի պատմության հիմնախնդիրներն ու սկզբունքները», *Զահուկյանական ընթերցումներ*, Եր., 2008, էջ 109:

² **Զահուկյան Գ.**, *Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային ժամանակաշրջան*, Եր., 1987, էջ 370:

Օրինակ՝ Ս. Ղազարյանի կողմից *ու*-ն դասվում է ն՝ ձայնավորների, ն՝ երկբարբառների շարքին¹: Սակայն փաստ է այն, որ պատմական հնչյունաբանության մեջ գերակայում է Հ. Աճառյանի, Էդ. Աղայանի, Գ. Ջահուկյանի այն դրույթը, որ գրաբարի հնչյունական համակարգում վեց պարզ ձայնավոր կար: Այսպիսով, Ա. Աբրահամյանը, հարելով հակառակ թևին, ներկայանում է այդ հարթակում իբրև գիտական որոշակի ստույգություն պահպանած լեզվաբան:

Լեզվական այս կամ այն երևույթի գոյությունն ավելի վաղ շրջաններին վերագրելը հատուկ է Ա. Աբրահամյանի պատմական լեզվամտածողությանը: Մրա լավագույն ապացույցը 1953թ. լույս ընծայած «Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը» մեծարժեք աշխատությունն է, որը պատմական ձևաբանության բնագավառում նորույթ էր թեմայի ընդգրկման և քննության առումով: Այն ըստ արժանվույն գնահատվել է լեզվաբանների կողմից: «Պատմական սկզբունքի հետևողական կիրառումով, լեզվական տվյալների հսկայական ընդգրկումով ու վերլուծությունների գիտական խորությամբ այս աշխատությունը մի լուրջ ներդրում է հայերենի պատմական քերականության բնագավառում», - նշել է Էդ. Աղայանը²:

Հեղինակը քննության պատմականությունն իրավացիորեն ապահովել է նաև բարբառների լեզվական նյութի միջոցով: Բարբառների՝ իբրև լեզվի բնական վիճակի դրսևորումների նկատմամբ գիտական ճիշտ մոտեցումը 1950-ականներից յուրօրինակ հարթակ էր պատմական բարբառագիտության զարգացման համար: Այս ժամանակաշրջանի արժեքավոր դրույթներից է Գ. Սևակի այն միտքը, որ գրաբարը ստեղծվել է հայ բարբառներից մեկի կամ մի քանիսի հիման վրա. գրաբարը ոչ թե հայ բարբառների մայրն է, այլ բարբառներից մեկի կամ մի քանիսի դուստրը³: Ուշագրավ է նաև Ս. Ղազարյանի հետևյալ միտքը. «Առանց սխալվելու, կարելի է ասել, որ հայերենը միշտ էլ ունեցել է իր բարբառները, որոնք պահպանել են նույնիսկ հիմք-լեզվի որոշ հատկանիշներ և զարգացման տենդենցները»⁴:

Ա. Աբրահամյանը ևս ընդունում էր, որ բարբառները բավականին հնություն ունեն և հայերենի կառուցվածքի պատմական զարգացման լավագույն արտացոլումներն են⁵: Քննվող գրքում նա պատմական վերլուծության նոր որակ առաջադրեց, որն այսօր էլ արդիական է մնում :

¹ **Ղազարյան Ս.**, *Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն*, Եր., 1954, էջեր 106, 107:

Հայոց գրական լեզվի պատմություն, Եր., 1964, էջեր 171, 173:

² **Աղայան Է.**, *Հայ լեզվաբանության պատմություն*, հ. 2, էջ 378:

³ *Ն.տ.*, էջ 334:

⁴ **Ղազարյան Ս.**, *Հայոց գրական լեզվի պատմություն*, էջ 29:

⁵ **Աբրահամյան Ա.**, *Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը*, էջ 81:

Դա համառոտ կարելի է ձևակերպել այսպես. միայն գրական տարբերակի փաստերի վերլուծությունը հնարավորություն չի տալիս բացահայտելու լեզվի այն բոլոր հնարավորությունները, ինչ ի հայտ է գալիս այդ լեզվի բոլոր տարբերակների համալիր քննության ժամանակ: Այս դրույթն ավելի ակնառու է դառնում անկատար դերբայի քննության պարագայում, որը, ի դեպ, որակով առանձնանում է գրային հայերենի պատմական քննություններում:

Նշանակալից է հետևյալ միտքը. «Անկատար դերբայի –*ու՛մ* դերբայական ձևային անշուշտ պատկառելի հնություն ունի: *Ու՛մ* ճյուղի բարբառները գալիս են խոր հնադարից: Նրանք լեզվական շատ գանձերի հետ բերել են նաև անկատար դերբայը ձևավորող –ում ձևայինը»¹:

Ա. Աբրահամյանն իբրև անկատար դերբայի նախաձև է ներկայացրել Մեբեոսի պատմությունից *ի տեսանելումն* կառույցը, որը դեռ հոլովական վիճակում էր, կազմված ոչ թե անմիջապես *տեսանել* անորոշ դերբայից, այլ *տեսանելի* դերբայական ձևից²: Այս տեսակետով Ա. Աբրահամյանն առանձնանում է անկատար դերբայի սերման պատմությամբ զբաղված լեզվաբանների համակարգում: Լեզվական տեսակետից անհնար համարելով անորոշ դերբայի և –*ու՛մ* ձևային համադրումը՝ նա ընդունում է միջանկյալ օղակ՝ –*ի*-ով դերբայաձև (որ սերում է անորոշից), որի հոլովական հարացույցում (*ն-ա* խառն արտաքին հոլովում) հնարավոր է –*ու՛մ*-ի գոյությունը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով –*ու՛մ* ձևային՝ Ա. Աբրահամյանը գրաբարի ընձեռած հնարավորություններով քննել է նրա գործառնական սահմանները՝ կենտրոնանալով այն փաստը, որ նշված ձևային հիմնական դերը ներգոյական իմաստի դրսևորումն էր, օրինակ՝ ի բարձրալսողակում, ի ձեռին իւրում: Սույնով լեզվաբանը նախ ընդգծել է ներգոյական հոլովի առաջացման նախադրյալները: «Հայերենի –*ու՛մ* մասնիկով ներգոյական հոլովը խոր հնություն ունի: «Ում» ճյուղի բարբառներին հատուկ ներգոյական հոլովի այդ ձևային առկա է նաև գրաբարի որոշ բառաձևերում, ուստի և այսօր մենք հնարավորություն ենք ստանում նրա հնության մասին խոսելու: Բարբառաբանական, օրինակներ ունենք դեռ 5-րդ դարից»³: Հնդեվրոպական ներգոյականի ձևը կորցնելով, բայց հոլովի իմաստը պահպանելով՝ մեր լեզուն ինչ-որ միջոց պիտի զարգացներ այդ իմաստի համար: Եվ այդ զարգացումների նախնական ձևերը գրաբար նյութի վրա վերաքննում է Ա. Աբրահամյանը:

Գալու/ըմ, տալու/ըմ, լալու/ըմ, կյալում>կյալըմ>կյամ, տալում>տալըմ>տամ, գնալըմ, տեսանելըմ և այլ բարբառային ձևերով լեզվաբանն ապացուցել է դերբայի՝ անորոշի հիմքից սերելու փաստը: Քերականական իմաստի

¹ Ն.տ., էջ 81:

² Ն.տ., էջ 83:

³ Ն.տ., էջ 93:

մթագնումից դերբայական –լ ձևությի դուրս մղվելու փաստի ճշմարտացիությունը Ա. Աբրահամյանն ապահովել է «Ս» ճյուղի բարբառների նյութով, որտեղ նույնպես կա նման հնչյունափոխություն: Լեզվաբանների մի մասը սակայն ենթադրում է –*ոււ*-ի համադրումն անմիջապես բայահիմքին/բայարմատին:

Ագուլիսի բարբառում *անկատար դերբայի և վախտը* բառի հարադրությամբ ժամանակի պարագայի (յիտ դառնամ վախտը) արտահայտությունը, աշխարհաբարյան *գտնվում է եղել* և այլ ձևեր լեզվաբանը ևս գործածել է քննվող դերբայի ընթացքայնության գաղափարի՝ կապը ներգոյականի հետ հաստատելու համար: Այսպիսով՝ բազմադիտվածք վերլուծություններով Ա. Աբրահամյանը վեր է հանել լեզվական երևույթի էությունը: Նշված տեսակետը (ինչպես և բոլոր նրանց, ովքեր անկատարի ձևությը բխեցնում են ներգոյականի վերջավորությունից՝ անվերապահորեն ընդունելով Ա. Այտընյանի կարծիքը) քննադատվել է Ա. Մարգարյանի կողմից¹ հիմնականում այն առումով, որ բարբառների նյութը ժամանակագրական այլ մակարդակ է ներկայացնում: Սակայն փաստ է նաև այն, որ եթե նույնիսկ բարբառների նյութը ժամանակագրական այլ մակարդակի է պատկանում, միևնույն է, արտացոլում է այն ընդհանուր միտումները, որոնք գոյություն ունեն մեր լեզվում: Որպես հայոց լեզվի պատմաբան՝ Ա. Աբրահամյանն իրավացիորեն առաջնորդվել է այն դրույթով, որ մատենագրությունը կարող է լեզվի պատմաբանին հնարավորություն չտալ ներկայացնելու լեզվական այս կամ այն փաստի էվոլյուցիան: Մատենագրության պարագայում մենք գործ ունենք առանձին անհատների, կանխակալության, աշխարհընկալման, ընդհանուրի և մասնավորի յուրօրինակ համադրման հետ: Ինչպես Գ. Զահուկյանն է նշում, մատենագրությունը, մնալով գրային ժամանակաշրջանի լեզվի ուսումնասիրության հիմնական աղբյուրը, այնուամենայնիվ, որոշակի խնդիրներ է հարուցում, որոնցից առաջինը հետևյալն է. «Հին շրջանի մատենագրության մեջ համեմատաբար քիչ են խոսակցական լեզվի նմուշները»²: Մինչդեռ բարբառների հարուստ տեխնիկան, բազմաձևությունը ուշադիր հետազոտողին հնարավորություն են տալիս վերականգնելու պակասող օղակները: Այսպիսով՝ կարելի է ասել, որ Ա. Աբրահամյանը ներքին վերականգնման մեթոդի յուրօրինակ կիրառողներից է հայոց լեզվի պատմության ասպարեզում:

Տեղին է նշել նաև Ս. Անթոյանի հետևյալ միտքը. «Միջին հայերենի I շրջանում, այն է՝ 12-14-րդ դարերում, –*ոււ*՝ վերջավորությամբ անկատար դերբայաձևեր չեն հանդիպում: Այնչափով, որ այդ շրջանի գրականությունն

¹ *Մարգարյան Ա., Հայերենի հարադիր բայերը, Եր., 1966, էջ 469:*

² *Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային ժամանակաշրջան, էջ 19:*

առավելապես կիլիկյան է, պետք է կարծել, որ լինելու դեպքում էլ կարող էր չարտահայտվել»¹:

Ա. Աբրահամյանը նաև առաջինն է, ով իբրև անկատար II (համակատար) դերբայի նախաձևի օրինակ է դիտարկել Բուզանդի պատմությունից *ի լալիսն* կառույցը՝ այն բացատրելով իբրև *-լիք* վերջավորությամբ բառերի ներգոյականի կիրառության օրինակ: Այս կարծիքն ընդունել է լեզվաբանների մեծ մասը: «Հայերենի ներկա բարբառների խոնարհման համակարգի մեջ չկա ոչինչ, որ իր նախաձևը չունենա հայերենի նախորդ շրջանի մեջ: Ճիշտ է, տարբեր իմաստով, սակայն այս կամ այն ձևի ու իմաստի վերաճելու ներունակությամբ: Արդարև այս բոլորի գումարը չի՞ կազմում հայոց լեզվի պատմությունը», - նշել է Ս. Անթոսյանը²:

Ուշագրավ է նաև հին հայերենում *-ու* ձևությամբ ապառնի դերբայի գոյության ընդունումն անվանի լեզվաբանի կողմից: Բուզանդի և Անանիա Շիրակացու լեզվում Ա. Աբրահամյանն առանձնացրել է նշված դերբայի *-ու*-ով տարբերակներ, որոնք Ա. Բագրատունին ժամանակին նկատել է , բայց չի արժևորել իբրև դերբայական ձևեր: Լեզվաբանը նշում է . ««Խալսելոյ» (խօսելոյ) և «կրելոյ» ձևերը, որ բերված նախադասություններում ապառնի դերբայի դեր են կատարում, կազմված են ոչ թե գրաբարի, այլ բարբառների սիստեմով» (149): «Դերբայական այս ձևը հատուկ է եղել հայ էթնիկական ընդհանուր լեզվին զուգահեռ գոյություն ունեցող բարբառներին, որոնք խոր հնություն ունեն, սակայն նրանցով գրի առնված հիշատակարաններ չեն եղել. հենց այդ պատճառով էլ բարբառներին հատուկ ձևերը գրավոր ճանապարհով առատությամբ մեզ չեն ավանդվել» (ն.տ.): Անվանի լեզվաբանը վեր է հանել ապառնի դերբայի բազմաձևության պատմական պատկերը (*-ոց*, *-ի*, *-ոյ-ու*, *-ա*, *-աց*, *-եց*, *-ական/-ասկան*, *-ան*, *-ացու/-ացուկ*, *-օղ*), որտեղ ի տարբերություն հայոց լեզվի պատմության այլ երախտավորների ներկայացրածի , *-ու*-ով տարբերակը հանդես է գալիս իբրև ժամանակագրական ավելի վաղ շերտի միավոր : *Ի*-ով ապառնի դերբայի սերումն անորոշի սեռականից ապացուցելու համար Ա. Աբրահամյանը ներկայացրել է այն բարբառները, որոնցում անորոշը հոլովվում է *-ի*-ով, և զուգահեռաբար կա *-ի*-ով ապառնի:

Պատմական ձևաբանության մեջ ընդունվում են Ա. Աբրահամյանի վերջնական ճշտումները *-ոց* և *-ի* ձևայինների՝ ոչ բայասեռային տարբերակվածության վերաբերյալ:

Ոչ միայն պատմական ձևաբանության, այլև լեզվաբանության համար չափազանց կարևոր են Ա. Աբրահամյանի մի շարք դրույթներ: Օրինակ՝ «Հայերենում կան ընդհանուր լեզվաբանության համար հետաքրքրություն

¹ Հայոց լեզվի պատմություն, հ. II, Եր., 1975, էջ 182:

² Ն.տ., էջ 192:

ներկայացնող շատ հարցեր. դրանցից է, օրինակ, անորոշ դերբայի ձևաբանական ու իմաստաբանական կապը ուրիշ դերբայների հետ: Հետազոտությունները պարզում են, որ հայերենում անորոշ դերբայից գոյացել են ուրիշ դերբայներ՝ նրա հոլովման, ածանցման և դերբայական մասնիկների զանազան հնչյունական փոփոխությունների հետևանքով:

Հայերենում խոնարհումն ավելի վերացական երևույթ է, քան հոլովումը: Վերջին դեպքում բառերի փոփոխություններն ավելի որոշակի են, առարկայական ու հեշտ պատկերացնելի: Հենց այս հիմունքով էլ անորոշ դերբայի բայական իմաստը մտքով առարկայացվել է, հոլովվել ու դրանով էլ առաջ բերել դերբայական նոր ձևեր, ուր հոլովի գաղափարը բոլորովին մթազնվել է»¹:

Այսպիսով՝ անորոշ դերբայի տրական (գրելու=գրելիս), բացառական (քալելեն=քայլելով), գործիական (խուսելավ ըմ, գիրօլ յըմ), ներգոյական հոլովաձևերից դերբայների սերման տարբեր օրինակներով Ա. Աբրահամյանը ներկայացրել է քերականական իմաստի պատմական զարգացման մի շարք դրսևորումներ:

Լեզվաբանը պատմական քննությունը գերծ է պահել արդյունքների մեխանիկական գումարից: Նա քաջատեղյակ էր Ա. Այտընյանի, Ա. Բագրատունու, Հ. Աճառյանի, Գ. Սևակի, Գր. Ղափանցյանի, Էդ. Աղայանի և հայ լեզվաբանության այլ երախտավորների հայացքներին: Նրանց ուսումնասիրությունների հիմքի վրա փաստացի օրինակների ընդլայնմամբ կատարել է ուշագրավ ընդհանրացումներ՝ հիմքում ունենալով այն փաստը, որ լեզվի զարգացման տարրերը պահպանված են բարբառների ընդերքում: Միայն բարբառների նյութի համակողմանի քննությունն է պարզում հայերենի լեզվական ողջ հնարավորությունները: Այսպիսով՝ ոչ միայն գրաբարի հմուտ իմացությունը, այլև բարբառագիտության նվաճումներին համակողմանի անդրադառնալը հնարավորություն են տվել քննվող աշխատությանը դեռևս 50-ականներին նորարարական լինել պատմական հայերենագիտության ասպարեզում: Համապատասխան տեսական ընդհանրացումները ևս արժեքավոր են դարձնում այն և հիմք դառնում հետագա նման ուսումնասիրությունների համար:

Զգալի է նաև Ա. Աբրահամյանի ավանդը պատմական շարահյուսության բնագավառում: Ինչպես հայտնի է, նշված գիտակարգի նկատմամբ հետաքրքրվածությունն առավելապես XXդ. II կեսից է: Հիմքում ունենալով Մխիթարյանների շարահյուսական քննությունները՝ լեզվաբանները նորովի մեկնաբանություններով հանդես եկան: Ա. Աբրահամյանի, Վ. Առաքելյանի, Գ. Ջահուկյանի, Վ. Քոսյանի ուսումնասիրությունները հենարանային են : Ա. Աբրահամյանը տեսական ուշագրավ հիմնավորումներ է կատարել բայասեռի տեղաշարժերի, դրանց

¹ Ն.տ., էջ 72:

պատճառների և ելքերի վերաբերյալ¹: Այս ամենը, թեկուզ և համառոտ ձևով, բավարար հիմք է պատմական շարահյուսության «Կապակցություն» բաժինն ամբողջացնելու, որոշ հարցեր զարգացնելու առումով:

Արդի շրջանում, Լ. Հովսեփյանի փաստամամբ, հայոց լեզվի պատմությունը նպատակ ունի հնարավոր լիակատարությամբ ներկայացնել լեզվական համակարգի ձևավորման ու նրա կրած պատմական փոփոխությունների ընթացքը, դրանք առաջ բերող պատճառները, միջավայրի ազդեցությունը լեզվի կառուցվածքի և լեզվի տարբեր գոյաձևերի վրա, վերջիններիս առաջացման ու գործառության պայմանները, լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում նրանց համամասնության ու գործառույթների բաշխումը: Նման տեսական հիմնախնդիրների լայն շրջանակը հնարավոր է լուծել նաև Ա. Աբրահամյանի պատմական վերլուծությունների համակողմանի զարգացմամբ:

Գրականություն

- Աբրահամյան Ա., Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Եր., 1953:
- Աբրահամյան Ա., Բայը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1962:
- Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976:
- Աղայան Էդ., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1962:
- Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Եր., 1951:
- Հայերենագիտությունը 60 տարում, Եր., 1981:
- Հայոց լեզվի պատմություն, հ. II, Եր., 1975:
- Հովսեփյան Լ., «Հայոց լեզվի պատմության հիմնախնդիրներն ու սկզբունքները», Ջահուկյանական ընթերցումներ, Եր., 2008:
- Ղազարյան Ս., Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Եր., 1954:
- Ղազարյան Ս., Հայոց գրական լեզվի պատմություն, Եր., 1964:
- Մարգարյան Ա., Հայերենի հարադիր բայերը, Եր., 1966:
- Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային ժամանակաշրջան, Եր., 1987:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, Բ.Գ.Թ., դոցենտ Հ.Ս.Ղազարյանը:

¹ Բայը ժամանակակից հայերենում, էջեր 683, 701: